

Szőlő- és borkultúra Magyarországon a filoxéravésztől a második világháborúig

A világháborút lezáró békeszerződés következtében mind a belső, mind a külső borpiac tragikus mértékben lecsökkent. Az elszakított területek nagyobbik része 1920-ig a központi vidékeken termelt bor belső felvevőpiacát képezte. A megmaradt országrészen megtermelt mennyiség meghaladta a belső fogyasztás kétszeresét. Nyilvánvaló, hogy ebben a helyzetben csakis a kivitel fokozásával lehetett volna jövedelmezővé tenni a magyar borgazdaságot. Sajnos ennek éppen az ellenkezője történt: hamarosan még a háború előtt exportált mennyiséget sem lehetett kiszállítani. A két világháború közötti magyar borkultúráról elmondható, hogy mindvégig kényszerpályán mozgott.

A világháborút lezáró békeszerződés következtében mind a belső, mind a külső borpiac tragikus mértékben csökkent. Az elszakított területek nagyobbik része 1920-ig a központi vidékeken termelt bor belső felvevőpiacát képezte. A megmaradt országrészen megtermelt mennyiség meghaladta a belső fogyasztás kétszeresét. Nyilvánvaló, hogy ebben a helyzetben csakis a kivitel fokozásával lehetett volna jövedelmezővé tenni a magyar borgazdaságot. Sajnos ennek éppen az ellenkezője történt: hamarosan még a háború előtt exportált mennyiséget sem lehetett kiszállítani. A két világháború közötti magyar borkultúráról elmondható, hogy mindvégig kényszerpályán mozgott.

A magyar szőlészet-borászat már a filoxéravész megelőzően is mély válságban volt. A szőlők művelése és a borkezelés – európai mércével mérve – elmaradott színvonalon folyt. A korszerűsítésnek súlyos közgazdasági és társadalmi akadályai voltak. Az előbbit az állandó piac- és tőkehiány jelentette, az utóbbit pedig az, hogy Magyarország hatalmas szőlőterületének (350 ezer ha) túlnyomó része önellátásra termelő, apróparcellás paraszti birtok volt, ami erősítette a hagyományos faj-

ÉGETŐ MELINDA

Viharágyú a szőlőben, Tolcsva, 1952

tákhöz és művelési formákhoz való ragaszkodást. Kivételek persze voltak, ezek azonban csekély számuk miatt nem befolyásolták számottevően az összképet. A termő szőlők nagy részének kipusztulása megkönnyítette a magyar szőlő- és borkultúra új alapokra helyezését.

A megújulás sikerében két tényezőnek volt döntő szerepe. Az egyik az állami szerepvállalás, a másik pedig egy szerencsés ökológiai adottság volt. Az előbbi szubvenciókkal tette lehetővé a történelmi jelentőségű hegyi borvidékek mielőbbi rekonstrukcióját, mégpedig úgy, hogy a támogatásokban csak azok részesülhettek, akik vállalták az új irányú szőlőművelés előírásainak betartását. A kedvező ökológiai adottságot a Duna–Tisza közén elterülő hatalmas, futóhomokkal borított földterület jelentette. Itt már jóval a filoxéravész előtt elindult egy spontán szőlőtelepítési folyamat. Amikor aztán az 1880-as években nyilvánvalóvá vált a magas kvarctartalmú homok filoxérával szembeni immunitása, akkor szinte egyik napról a másikra hatalmas lendületet vett a homoki szőlőültetés. A hegyi szőlőkhez képest viszonylag csekély költséggel létrehozható homoki ültetvények hamar termőre fordultak. Boruk gyen-

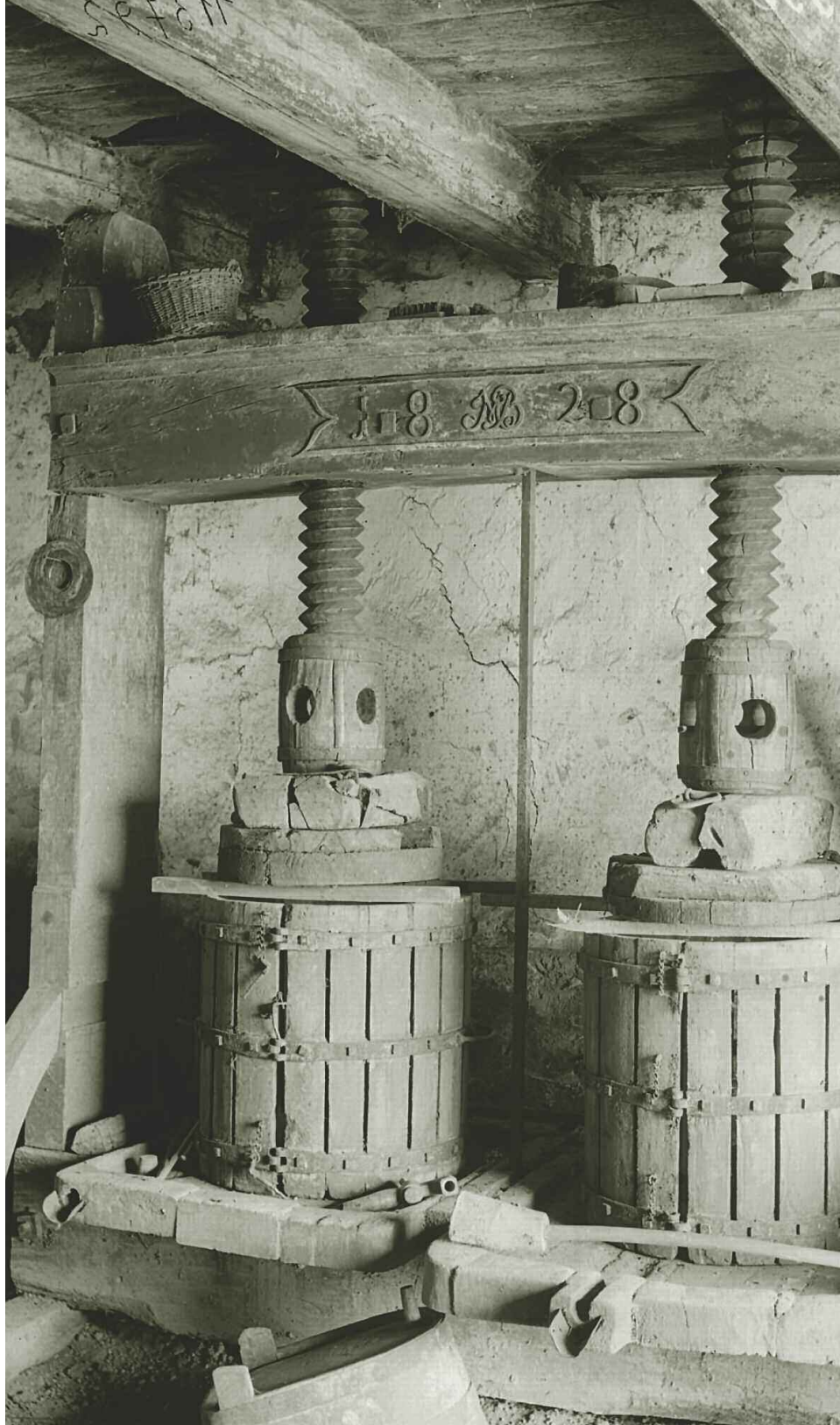
gébb minőségű volt, mint a hegyi szőlőké, mégis valódi bor volt. Az 1880–90-es éveket jellemző hatalmas borhiány idején a homoki borok minden cseppjére volt kereslet.

A hathatós állami segítségnek és a biztató borkonjunktúrának köszönhetően 1891-től mintegy 15 éven át egyenletes ütemben haladt a hegyi szőlők rekonstrukciója és az új szőlők telepítése immúnis homoktalajon. Egy súlyos gazdasági és társadalmi problémákkal terhes negyedszázad után Magyarország teljesen új alapokra helyezett szőlő- és borkultúrával léphetett át a 20. századba. A megújulás figyelemre méltó minőségi és szerkezeti átalakulással járt együtt. A minőségi változást a fajták, a művelési eszközök, a művelési technika és a borkészítési technológia modernizálása jelentette.

A szerkezeti átalakulás egyrészt a borvidékek területi (hegyi-síkvidéki) átrendeződésében, másfelől a birtoknagyságok arányának kedvező irányú változásában mutatkozott meg. Bár az apróparcellák száma csak kismértékben csökkent, az 50–100 hektáros, tőkés gazdálkodást folytató telepek száma növekedett. 1913-ra Magyarország szőlőterülete elérte a filoxéravész előtti termőterület 90%-át. Ezzel a területi növekedés folyamata be is fejeződött. A szőlők termőre fordulásának ütemében a bor mennyisége évről évre dinamikusan növekedett. A belső fogyasztás szükségleteit messze meghaladó termésből 1910 táján kb. egymillió hl-t exportáltak.

A világháború küszöbén úgy tűnt, Magyarország nemcsak sikeresen lábalt ki a filoxérakatasztrófából, hanem minden jel arra utalt, hogy ettől kezdve a bortermelés a nemzetgazdaság jól jövedelmező ága lesz. Az 1907-ben létrejött vámunióknak köszönhetően a Magyarországról kivitt boroknak több mint 90 százaléka a Monarchia határain belül talált gazdára. A Dunántúlról elsősorban Ausztriába, kisebb részben Cseh- és Morvaországba, Tokaj-Hegyaljáról Sziléziába és Lengyelországba, Erdélyből pedig Bukovinába szállítottak bort. Vámkülföldön az exportbornak csupán 3-4%-át értékesítették. Ennek túlnyomó része Németországba, Svájcba, Oroszországba és az Amerikai Egyesült Államokba került.

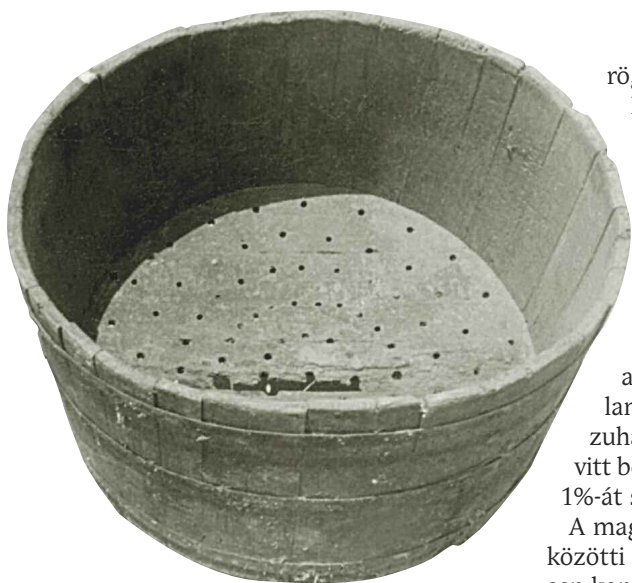
Az első világháború kitérősekor Magyarország bortermő területe arányban

volt a belső és külső piac felvevőképeségével. Ehhez képest a háború új konjunktúrát teremtett. Bár a szőlők elegendő munkáskéz hiányában – különösen a háború vége felé – sok helyen elhanyagolttá váltak, általánosságban mégis elmondható, hogy a fiatal ültetvények jól bírták a terhelést. A statisztikák szerint 1917-ben Magyarországon 6 millió hl bor termett, melyből 2 millió hl-t exportáltak. A háború befejező-

désével megszűnt a rendkívüli konjunktúra, ám a békekötés után nem állt vissza a háború előtti egyensúlyi állapot.

A trianoni békeszerződés értelmében Magyarország összterületének kétharmadát, összlakosságának pedig egyharmadát veszítette el. A szőlőkben mérhető veszteség jóval kisebb arányú volt, hiszen a Kárpát-medence ökológiai viszonyai miatt a borvidékek többsége az ország középső részén helyez-

Lyukacsos fenekű, vörösbor készítésére szolgáló szőlőtaposó kád, Eger

kedett el. Így hát a békediktátum után az ültetvények kétharmada, mintegy 200 000 ha az új országhatárokon belül maradt.

A magyar borgazdaság egy nagyobb országra és egy tágas külső felvevőpiacra volt méretezve. A magyar borok korábbi monarchiabeli piacai mind vámkülfölddé lettek, ami alaposan megdrágította a kivitt bort. Ez azért is érintette súlyosan a magyar borgazdaságot, mert a politikai határok megváltozásával tovább romlott a hegyi és a homoki szőlők aránya. Az országhatáron kívül rekedt borvidékek túlnyomó része kiváló minőséget adó hegyi, illetve dombvidéki szőlő volt (pl. keleten a ménesi borvidék, az Érmelléke, nyugaton Pozsony és Ruszt környéke). A homoki szőlőknek csak 10%-a került a határon túlra (Szabadka környéke az ország déli részén). Az új helyzetben évente megtermett 3-4 millió hl-nek már csaknem kétharmadát homoki (és egyéb síkvidéki) borok alkották. Ezek pedig jóval kevésbé voltak keresettek, mint a hegyi borok.

A békeszerződés következtében kialakult feszült légkörben az addig biztosnak számító piacok is bezárultak a magyar borok előtt. Helyüket olasz, gö-

rög és spanyol borok foglalták el. Ez a probléma nem vált azonnal láthatóvá. 1920 és 1924 között a borpiacon még érvényesültek a hagyományos reflexek. Például 1920–21-ben Csehszlovákia még Magyarországról szerezte be borimportja felét, 1924-ben már csak 5%-át. Hasonlóan alakult a helyzet a többi utódállammal is. Exportunk 1925-ben zuhant a mélypontra, amikor a kivitt bor mennyisége a korábbiak az 1%-át sem érte el.

A magyar borászat két világháború közötti súlyos válságának természetesen komoly belső okai is voltak. 1913-ban a termelési technika – legalábbis a 3 hektár feletti szőlőtelepeken – megközelítette az európai színvonalat. 1925 után a borok eladhatatlansága miatt nem volt pénz beruházásokra, s a bőséges és olcsó kézi munkaerő sem inspirált a modernizálásra. A technikai fejlődés nemcsak megtorpant, hanem megindult a hanyatlás. A termelők egyes munkafolyamatok elhagyásával, növényvédő szerek megtakarításával igyekeztek csökkenteni a termelési költségeket.

Baj volt a borok minőségével is. A nagyobb pincegazdaságok megfelelő minőségű borokat állítottak elő. A szőlőterület 70%-át alkotó apróparcellákon azonban lehetetlen volt piacképes típusborokat készíteni. A művelési hiányosságok miatt a termésátlagok alacsonyak voltak. A túltermelés következ-

tében nyomott borárak nem fedezték a művelési költségeket sem. A válság – a magasabb növényvédelmi költségek miatt – a kötött talajra telepített kis szőlőparcellák tulajdonosait sújtotta leginkább. Ez egy új negatív tendenciát indított el: a direkt termő fajtákra való áttérést. Területi arányuk 1938-ra elérte a 10%-ot, értéktelen boruk pedig tovább terhelte az egyébként is permanens túltermelési válsággal küzdő magyar borpiacot.

Ebben a helyzetben ismét előállt az állami beavatkozás kényszere. Csak hogy míg a filoxeravész idején ez a szőlőterületek növelését célozta, addig a két világháború között éppen a meglévő ültetvények méretét kellett volna csökkenteni. A súlyos szociális problémák miatt azonban radikális eszközökhöz nem lehetett nyúlni. Az ország mintegy 8 millió lakosából félmillióan közvetlenül a szőlőművelésből éltek. További félmillió ember pedig közvetve volt érdekelt a bortermelésben. Ekkora tömeget sem a fejletlen magyar ipar, sem a mezőgazdaság többi ága nem tudott volna felszívni.

A két világháború közötti magyar kormányok tiszteletre méltó erőfeszítéseket tettek a helyzet javítására. Számos olyan törvényt és rendeletet alkottak, melyek a jobb minőség elérését és a piacszerzést szolgálták. Az 1920-as években főként az első világháború alatt lábra kapott borhamisítás megszüntetése, a termőterületek növekedésének megállításra és a direkt termők visszaszorítása volt a cél.

Kétorsós, faragott prés.

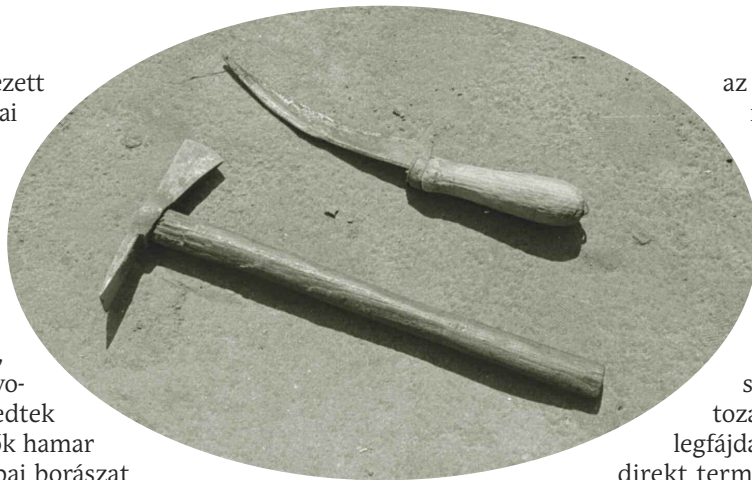
Felirata: Lásd meg uram én ügyemet, hoz bort inom, töltsd kedvemnek csakkedvemet, mert az baktai jóbortul, danulhata ki nem busul. Szekszárd, 1926

A direkt termőknek nevezett szőlőfajták bizonyos európai és amerikai fajták keresztezésével előállított hibridek. Néhány közülük már a filoxeravész előtt is ismert volt. Mivel a betegségekkel szemben igen ellenállóak, ugyanakkor bőtermők is voltak, a filoxeravész pusztítása nyomán széles körben elterjedtek Európában. Bár a szakértők hamar rájöttek, hogy ez az európai borászat zsákutcája, sok helyen nem lehetett már gátat vetni terjedésüknek. Magyarországon a felújítások során még nem kaptak nagyobb szerepet. Lassú terjedésük csak az első világháború alatt vált észrevehetővé. Bár 1923-tól már törvény tiltotta telepítésüket, termőterületük mégis lassan, de biztosan növekedett. Elsősorban a Délnyugat-Dunántúlon (főleg Zalaiban és Somogyban valamint végig a Dráva mentén). Különösen a noah, de kisebb mértékben más fajták (pl. otelló, izabella, delaware) is tért hódítottak.

Az 1923-as törvény nemcsak a direkt termők telepítését tiltotta meg, hanem azt is kimondta, hogy a más mezőgazdasági termelésre is alkalmas földterületet tilos szőlővel beültetni. Engedély nélkül csak házi szükségletre (max. 3500 m²) lehetett szőlőt ültetni. Egy évvel később életbe léptették Európa egyik legszigorúbb bortörvényét, mely szerint a borok javítására csakis a szőlő saját anyagait (pl. must) szabad felhasználni. Nemcsak a bor vizezését tiltották meg, hanem répacukorral, gyümölcsborral vagy direkt termők borával való keverését is.

Módosították a borvidékek beosztását, meghatározták a helyi ökológiai viszonyoknak legjobban megfelelő fajtákat, és csak ezek termesztését engedélyezték. Ugyanezt célozta egy 1929-ben kiadott miniszteri rendelet is, mely a 30 ha feletti szőlőbirtokok vezetésére szakemberek alkalmazását írta elő, valamint állami támogatást biztosított a termeléshez szükséges növényvédő szerek és műtrágyák vásárlóinak. Még ugyanebben az évben törvényben tették kötelezővé a hegyközségek megalakítását. Ez azt célozta, hogy a közös érdekek mentén szervezzék meg a szükséges technikai eszközök beszerzését, a szakmai tanácsadást, hitelek és piacokat stb.

Sajnos a világgazdasági válság éveiben mindez nagyrészt írott betű ma-

Szőlőmetsző eszközök: kaszakés és metszőbalta, Monor, 1960

radt. Valamelyes javulás csak 1933 után mutatkozott. A jobb kereseti viszonyoknak és újabb állami intézkedéseknek köszönhetően megélnékült a belső piac. Felére szállították le a borforgalmi adóját, széles körben engedélyezték, hogy a termelők saját boruk értékesítésére borkimérést nyissanak. A szeszgyárak a korábbiaknál nagyobb mennyiségű bort dolgoztak fel borpárlattá. A belső fogyasztás növelésére a hadsereg élelmezésében is bevezették a napi boradagot. 1934-ben megszületett a közvetítő kereskedelem kikapcsolását célzó pinceszövetkezeti törvény. A fontosabb borvidékeken állami borpincéket építettek, és a Földművelésügyi Minisztérium felügyelete alatt intervenciók borvásárlásokkal igyekeztek csökkenteni a nagyobb termelők felhalmozódott készleteit.

E reményteljes intézkedések háttérében a borkivitel megélnékülése állt. Az 1920-as évek 1-2%-ával szemben 1939-re az export megközelítette a 10%-ot. Az 1930-as évek első felében a magyar borok legfőbb vásárlója Svájc volt, 1935 után pedig Németország. Kisebbségi mennyiség került a skandináv országokba és az Amerikai Egyesült Államokba. A piaci helyzet javulásával a technika terén is megvalósult bizonyos fokú modernizálás. Bár még mindig igen sok kézi munkát alkalmaztak a szőlőkben, az 1 hektárnál nagyobb bortermelő gazdaságok egyre inkább áttértek a lófogatós művelésre, az 5 hektár feletti műtrágya használatára is. A korszak legmodernebbnek számító motoros gépei azonban csak a legnagyobb borgazdaságokban hódítottak tért.

A központi irányítás jobbító szándékának eredményeként a borhamisítást

az 1920-as évek végére némileg sikerült visszaszorítani. Az 1930-as években valamelyest javult a művelési és borkezelési technika is. Nem sikerült viszont csökkenteni a termőterületek nagyságát, és a termőhelyek kedvezőtlen szerkezete is nagyjából változatlan maradt. Végül, ami a legfájdalmasabb: nem sikerült a direkt termő fajtákat kivonni a természetéből. Mindezt ékesen bizonyítja az 1938-as bortörvény, mely 3 évre ismét megtiltotta mindenfajta szőlőtelepítést, ismét kötelezte a gazdákat a hiányzó hegyközségek megalakítására, és elrendelte a direkt termő szőlők kiirtását. Ez utóbbi rendelkezést állami kártalanítás mellett, 3 év alatt kellett volna végrehajtani. Sajnos a hamarosan kitörő második világháború mindezt megakadályozta.

Az 1920-as évek csődhelyzete által gerjesztett negatív tendenciák mellett feltétlenül említést érdemel egy sajátos területen mutatkozó spontán pozitív folyamat. Ez a csemegeszőlők termesztésének térhódítása volt. A rekonstrukció során elterjedt kitűnő nyugat-európai borszőlőfajták termésé gyümölcsként történő fogyasztásra nem volt igazán alkalmas. Századunk első évtizedében az alföldi homokon már javában szaporodtak a kifejezetten étkezési szőlőt termő saszaültetvények. A maga nemében máig verhetetlen fajta mellett a századfordulón magyar szőlőnemesítők (Mathiász János, Stark Adolf stb.) is létrehoztak számos kitűnő csemegeszőlő-fajtát. Közülük később több is széles körben természetbe került (pl. csabagyöngye, szőlőskertek királynője).

A gyümölcsként eladott szőlő a borral ellentétben igen nyereséges volt. A kereslet alakulásával összhangban az 1920-as évek elejétől termőterületük is növekedett. Az 1930-as évek végére elérte az összes szőlőterület 8%-át, melynek túlnyomó része a Duna-Tisza közti homokon (Izsák, Cegléd, Kecskemét, Nagykőrös, Kiskunhalas), kisebb részben Eger és Gyöngyös környékén, továbbá Somogy és Zala megyében volt található. Bár az egyre erősebb versenytársnak bizonyuló bolgár szőlő miatt exportra viszonylag kevés csemegeszőlő került Magyarországról, a megtermelt mennyiséget a belföldi piacon jó pénzért lehetett értékesíteni. ♦